

Akademik prof. dr BRANISLAV ŠOŠKIĆ

MARKSOVA EKONOMSKA MISAO I PROBLEMI EKONOMSKE STABILIZACIJE

1. Prije 165. godina se rodio, a prije 100 godina umro jedan od najpoznatijih svjetskih mislilaca, genijalni naučnik u oblasti ekonomske nauke, koji nije bio samo naučnik i nije se bavio samo ekonomskom naukom. Karl Marks (1818—1883). Za njegovo se ime vezuju revolucionarna misao i socijalistički pokreti ovoga vijeka. Za njega se, s pravom ili ne, vezuje i različita, hvaljena ili osporavana praksa izgradnje društveno-ekonomskih socijalističkih odnosa u pojedinim zemljama.

O Marksu i Marksovoj misli je puno napisano. I to s različitih pozicija.

Mnogi ga izučavaju i tumače, mnogi ga hvale i u njega zaklinju, neki ga osporavaju, kude i proklinju, neki mu prilaze kao svetoj literaturi i dogmatski, neki ga smatraju zastarjelim i prevaziđenim, a neki vječnim oreolom saznanja a i potsticaja. Ali rijetko ko ostaje indiferentan prema Marksu, njegovom djelu i oblicima socijalizma koji se grade pozivajući se na njega i njegovu misao.

Što se tiče Marksove ekonomske misli o njoj je bilo dosta riječi i na prvom ekonomskom naučnom skupu Crnogorske akademije nauka i umjetnosti »Rikardo, Marks, Lenjin i savremena ekonomska misao«¹

To nas oslobađa potrebe da idemo u detaljne analize Marksove ekonomske misli. Ovdje bismo, u okviru prvog dijela, naslova ovog

¹ Skup je održan povodom jubileja njihovih najpoznatijih ekonomsko-teorijskih djela: Rikardovih „*Principa političke ekonomije*“ (izašlih 1817), Marksovog „*Kapitala*“ (čiji je prvi i najuticajniji tom izašao 1867) i Lenjinovog „*Imperijalizma kao najvišeg stadijuma kapitalizma*“ (izašlog 1917. godine). To je inače bio prvi ekonomski naučni skup jedne naše akademije nauka i umjetnosti, koji je, uz to, bio i međunarodnog karaktera. Održan je 1977. u Herceg-Novom. Svi referati sa tog naučnog skupa objavljeni su u istoimenom obimnom dvotomnom zborniku „*Rikardo, Marks, Lenjin i savremena ekonomska misao*“ I i II, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1980. str. 867+504.

uvodnog referata, istakli smo neka osnovna obilježja Marksove ekonomske misli.

2. Marksova ekonomska misao nije nastala van opštih tokova ekonomske nauke. Naprotiv, ona predstavlja prirodni nastavak — u jednom korigovanom i višem stupnju — britanske klasične političke ekonomije, Smita, posebno Rikarda, prije svega njihove mikro-ekonomske analize, a naime problematike razmjene (vrijednosti, tržišta i cijena) i sa njom povezane i na njoj zasnovane, raspodjele odnosno tržišnog formiranja dohodaka (nadnica, profita, kamate i rente).

Sve naučne elemente njihove ekonomske teorije Marks je sačuvao i integralno uključio u svoj sistem. Međutim, on je mnoge od njih korigovao, dalje razvio i vršio nove, svestranije i suptilnije analize.

U oblasti mikro-ekonomske analize tj. razmjene i raspodjele (dohodaka), Marks je dao značajne doprinose ekonomskoj nauci. On ističe razliku između vrijednosti i prometne vrijednosti; formuliše kategorije konkretnog i apstraktnog, kao i društveno-potrebnog rada; izdvaja kategoriju radne snage od kategorije rada, što mu omogućuje da potpunije razvije teoriju radne vrijednosti; ističe višak vrijednosti kao posebnu kategoriju, za razliku od njegovih pojava oblika (profita i rente) i, na toj osnovi, analizira eksploataciju; vrši podjelu kapitala na postojani i promenljivi; daje analizu pretvaranja viška vrijednosti u profit i formiranja prosječnog profita, ističe kategoriju cijene proizvodnje za razliku od radne vrijednosti; pokazuje kako dolazi do pretvaranja vrijednosti u cijenu proizvodnje kao gravitacionu tačku tržišnih cijena, do formiranja prosječne profitne stope na osnovu principa radne vrijednosti i djelovanja zakona jednakih profita na jednake kapitale; detaljno razrađuje teoriju raspodjele, tj. formiranje dohodaka društvenih klasa (najamnine, profita, kamate i rente) i u okviru toga apsolutne rente kao posebne kategorije.

Polazeći od klasične analize razmjene i raspodjele, Marks je na osnovu teorije radne vrijednosti, potpunije nego drugi socijalistički pisci, posebno socijalisti — rikardijanci, izveo veoma radikalne socijalne zaključke u domenu raspodjele u kapitalističkoj privredi, ukazujući na eksploatatorski karakter kapitalističkog društva. Stoga je, pored ostalog, Marksova ekonomska teorija, naročito u domenu razmjene i raspodjele, imala veliki broj protivnika. Ona je bila predmet oštih napada i nastojanja da se ospori. Odbacujući Marksovu teoriju radne vrijednosti (kao osnovicu teorije cijene proizvodnje i tržišnih cijena), oni su morali da napuste i Smitovu (nedosljednu), a posebno Rikardovu (sasvim dosljednu, mada pojednostavljenu) teoriju radne vrijednosti i da traže sasvim druga rješenja u oblasti mikro-ekonomske problematike.

Marksova analiza razmjene i raspodjele, tj. formiranja dohodaka, jeste istovremeno prefinjena analiza tržišne privrede, doduše tada i jedino mogućeg kapitalističkog karaktera, analiza djelovanja ekonomskih i tržišnih zakonitosti, ekonomske prinude, ekonomskih podsticaja, kriterija, tržišne utakmice i ekonomskih posljedica. A to su sve elementi na koje jedna socijalistička tržišno orijentisana priv-

reda, *mutatis mutandis*, mora u velikoj mjeri da računa ako hoće efikasnije, rentabilnije i racionalnije da posluje i da postigne ono što mi sada, možda i neadekvatno, nazivamo samo ekonomskom stabilizacijom. Mada je ekonomska teorija njegovih prethodnika bila pretežno (kao kod Smita) ili skoro isključivo (kao kod Rikarda) mikro-ekonomska, Marks je posebnu pažnju poklonio i kvantitativnoj i dinamičkoj strani ekonomske analize, naime prostoj i proširenoj društvenoj reprodukciji, kao sastavnom dijelu makro-ekonomske analize. Ona je relevantna i za socijalističku privredu i njenu ravnotežu. Ona inače, leži u osnovici savremene problematike ekonomske stabilizacije. A makro-ekonomska analiza će, izuzev kod marksističkih pisaca, biti potpuno zanemarena kod van-marksističkih pisaca (posebno kod marginalističkog isključivo mikro-ekonomskog pravca ekonomske misli) sve do Velike ekonomske krize tridesetih godina ovog vijeka.

3. Marks je dao jedan od najmonolitnijih i najkoherentnijih sistema ekonomske teorije uopšte, što su prinuđeni da priznaju i mislioci koji nisu naklonjeni marksizmu. Osim toga, on obrađuje sve probleme kojima se tada bavila ekonomska teorija. On to, po pravilu, čini detaljnije od svojih prethodnika i savremenika. Uz to, obrađuje i neke nove probleme, prije svega iz makro-ekonomskog domena. Pa ipak je predmet njegove analize motivisan prvenstveno potrebama revolucionarnog radničkog pokreta njemu savremenog kapitalizma. Njegova ekonomska teorija jeste prvenstveno kritička analiza kapitalizma, prije svega društveno-ekonomskih odnosa u kapitalizmu. Ona je imala za cilj da bude teorijska osnovica okupljanja radničkog pokreta na liniji borbe protivu kapitalizma. Stoga Marks nije htio da ulazi u detaljniju analizu svih ekonomskih problema koji su tada postojali, na primjer tržišta, ponude i tražnje, tržišnih cijena.

S druge strane, Marks je analizirao savremeni kapitalizam i pojave njegovog doba. Pojave u kapitalizmu posljednjih sto godina, kao što su monopoli, oligopoli i nepotpuna konkurencija, tzv. menadžerska revolucija, krupne i transnacionalne kompanije, recesija, masovna nezaposlenost, inflacija, promene i problemi u međunarodnim odnosima, ekonomska uloga kapitalističke države, Marks naravno nije mogao analizirati.

Tim prije, to se odnosi na probleme za njega buduće socijalističke privrede i njenih raznovidnih oblika, koje Marks nije mogao da analizira, niti je htio da se u te probleme upušta.

4. Zadatak ekonomista poslije Marksa, pogotovo savremenih marksističkih ekonomista, jeste da, polazeći od osnova Marksove ekonomske teorije, analiziraju kako probleme koji su postojali u njegovom vrijeme ali ih on nije razrađivao, tako i one koji su nastali u razvoju kapitalizma posljednjih sto godina i socijalizma posljednjih nekoliko decenija.

Razrada tih problema morala bi da bude praćena analizom, uz to kritičnom, ostale van-marksističke ekonomske misli koja se bavila tim problemima. Šta više, takva kritička analiza, nemarksističke eko-

nomске misli bi, po pravilu, trebalo da prethodi toj razradi. Tu bi trebalo slijediti Marksov primjer i metod. Marks je, u izučavanju ekonomskih problema, smatrao svojom nezaobilaznom naučničkom obavezom da veoma savjesno i detaljno upozna i kritički analizira takoreći svu ekonomsku literaturu njegovih prethodnika i savremenika, da odbaci sve što ne može da izdrži naučnu probu, ali i da prihvati i integriše u svoj sistem ekonomske teorije sve naučno održive elemente drugih mislilaca, sve ono što predstavlja naučni doprinos. Tim prije što se ostala, vanmarksistička misao bavila svim tim problemima, što je došlo do novih naučnih oblasti (ekonometrija, teorija programiranja, input-autput analiza, metodologija bilansa narodne privrede, kibernetika i dr.) i do sve prisutnije objektivne i naučne komponente u tim istraživanjima, diktirane praktičnim potrebama kapitalističke države i krupnih korporacija. To, naravno, ne znači da je ta misao i univerzitetska nastava na Zapadu lišena apologetike. Ona je posebno prisutna u popularnoj ekonomskoj literaturi, opštim udžbenicima, u analizi uporednih ekonomskih sistema.

Propuštanjem čitave van-marksističke ekonomske misli kroz kritički marksistički filter, odbacivanjem apologetskih i nenaučnih, a prihvatanjem racionalnih i naučno održivih elemenata, obogatic bi se i dalje razvio sistem savremene marksističke ekonomske teorije a analiza problema savremenih kapitalističkih i socijalističkih privreda učinila svestranijom i naučno zasnovanijom.

5. Iz svega, napred rečenog, može se, pored ostalog, zaključiti sljedeće. Marksova ekonomska misao se bavila problemima koji su i danas aktuelni. Otuda i aktuelnost Marksove ekonomske misli. Ona, što je sasvim prirodno, ne daje, niti može da dá cjelovite odgovore na sve savremene probleme kapitalističkih, pogotovo socijalističkih privreda. Ona, međutim, daje osnovicu od koje treba polaziti u rješavanju mnogih savremenih ekonomskih problema, pa i problema socijalističke privrede i ekonomske stabilizacije. Marksovu ekonomsku misao treba dalje razvijati i obogaćivati kritičkom analizom ostale ekonomske misli nastale poslednjih sto godina, i analizom savremenih problema kapitalističkih i socijalističkih privreda. Tim prije, što makro-ekonomski problemi koje doživljavaju mnoge savremene pa i naša privreda, kao što su problemi ekonomske stabilizacije, prije svega problemi privrednog rasta (odnosno recesije, stagnacije, depresije krize), zaposlenosti (odnosno nezaposlenosti), inflacije i spoljno-ekonomskih odnosa (odnosno trgovinskog i platnog bilansa, zaduženosti i slično), nisu u toj formi i intenzitetu postojali u Marksovo vrijeme — u kapitalističkoj privredi sredine XIX vijeka, koju je on analizirao. A on je — po sopstvenim riječima upućenim Engelsu — imao u rukopisu sva tri toma »*Kapitala*« u kom je inače, cjelovito izložen njegov sistem ekonomske teorije, prije nego što je dao u štampu svoj I tom (koji je izašao još 1867. godine).

6. Što se tiče Marksovog odnosa prema socijalističkoj privredi i njenim problemima, potrebno je reći sljedeće. Za razliku od ostalih socijalističkih pisaca, prije svega socijalista-utopista, Marks je ana-

litičar njemu postojeće stvarnosti, kapitalizma njegovog doba. Pun naučnih skrupula, on uglavnom nije htio da se upušta u predviđanja, a još manje projekte i modele njemu budućeg socijalističkog društva. Marks je organizaciju socijalističke privrede i socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa prepustio graditeljima toga društva, pa, prema tome, i naučnim radnicima u oblasti ekonomskih nauka u socijalističkim zemljama.

Marks se uglavnom ograničio na isticanje društvenog (umjesto privatnog) vlasništva nad sredstvima za proizvodnju kao osnovnu karakteristiku u socijalizmu. On govori o ponovnom sjedinjavanju sredstava za proizvodnju sa neposrednim proizvođačima u socijalizmu, nakon što je u kapitalizmu došlo do njihovog razjedinjavanja. Podstaknut stavovima socijalista — rikardijanaca o tzv. pravu radnika na puni proizvod svog rada, što je svojevremeno odigralo određenu ulogu, a koje je, u Marksovo vrijeme, istakao Lasal kao »neokrnjen prinos rada«, Marks je u »*Kritici Gotskog programa*« iznio samo neke osnovne principe raspodjele u socijalizmu, koje valja pomenuti, obzirom da su u vezi sa problemima privredne stabilizacije. Od cjelokupnog društvenog proizvoda u socijalizmu treba, po Marksu, odbiti: prvo, nadoknadu utrošenih sredstava za proizvodnju, što znači, amortizaciju, drugo, dodatni dio za proširenje proizvodnje, što znači za proširenu reprodukciju, treće, rezervni fond ili fond osiguranja (za nesrećne slučajeve, elementarne nepogode i tome slično). To su, po Marksu, ekonomske nužnosti. Nakon toga treba odbiti prvo, troškove upravljanja, što znači opštu potrošnju, koja bi po Marksu, trebala u socijalizmu da se znatno smanji; drugo, dio za zajedničko zadovoljavanje potreba (za školstvo, zdravstvo itd.), što znači zajedničku potrošnju; i, treće, fondove za nesposobne za rad i slično, što bi se, po našem mišljenju, moglo, u situaciji nezaposlenosti u socijalizmu, protegnuti i na fondove za nezaposlene. Tek nakon toga, po Marksu, dolazi do onog dijela »sredstava potrošnje koji se dijeli među individualne proizvođače kolektiva«, drugim riječima, do raspodjele ličnih dohodaka.

7. Ekonomska misao prije, i van-marksistička misao poslije Marksa sve do tridesetih godina ovog vijeka bavile su se uglavnom ili isključivo mikro-ekonomskom problematikom, tj. analizom razmjene, odnosno vrijednosti, tržišta i cijena, i raspodjelom dohodaka, tj. tržišnim formiranjem dohotka pojedinih društvenih klasa (najamnine, rente, profita i kamate).

Makro-ekonomsku analizu i probleme privredne stabilizacije, prije svega recesije i nezaposlenosti, će istaknuti u prvi plan jedan od najuticajnijih engleskih ekonomista Džon Majnard Kejns, u svom veoma poznatom djelu »*Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*« (1936. godine). Igram historijskog slučaja, iste 1883. godine kada je umro Marks, rodio se Kejns (1883—1946). I ne samo to. Te iste godine rodio se i veoma istaknuti američki ekonomista austrijskog porijekla Jozef Šumpeter (1883—1950), koji se, slično Marksu, bavio jednim

dijelom makro-ekonomske analize, konkretno problematikom privrednog rasta.

Otuda, makar samo i uzgredno, spominjanje ova dva velika ekonomista u oblasti makro-ekonomske analize, uz stogodišnjicu njihovog rođenja, nameće se kao neophodnost prije svega na naučnom skupu posvećenom makro-ekonomskoj problematici, tj. savremenim problemima ekonomske stabilizacije. Tim prije što je Kejns, nekoliko decenija poslije Marksa, uz drukčiji prilaz, odbacio — kao što je to prvo učinio Marks — Sejov zakon tržišta, po kome su, de facto, nemogući privredni zastoji i krize u kapitalističkoj privredi. A od tog zakona su, inače, polazili svi marginalistički pisci (od 1870-ih godina pa nadalje). Kejns je pokazao da tržište, bez makro-ekonomske politike, nije u stanju da uvijek obezbijedi stanje visoke privredne aktivnosti, tj. visoki privredni rast, i punu zaposlenost bez inflacije. A Sumpter je bio i jedan od najboljih poznavalaca i poštovalaca Marksa. On je, uz to, u svom poznatom djelu »Kapitalizam, socijalizam i demokratija« objavljenom u toku drugog svetskog rata, na pitanja (koja je uzeo i kao naslov odeljaka svoje knjige) da li može kapitalizam da preživi, on odgovara negativno, a na pitanje da li može socijalizam da funkcioniše on odgovara pozitivno.

II

Problematika privredne stabilizacije jeste makro-ekonomska par excellence. Osnovni njeni domeni su: pravo, privredni rast, odnosno stopa privredne aktivnosti u svim njenim uzlaznim i silaznim kretanjima (konjunktura, uspon, recesija, stagnacija, depresija, kriza), drugim riječima, obim i dinamika, pa i struktura društvene proizvodnje, društvenog proizvoda odnosno realnog nacionalnog dohotka; drugo, zaposlenost, koja je veoma usko povezana sa prvim domenom, odnosno pozitivna i negativna kretanja u ukupnom nivou zaposlenosti i zapošljavanja, u rasponu od masovne nezaposlenosti do pune zaposlenosti (koja po pravilu nikada, zbog tehnoloških, sezonskih, frikcionalnih razloga, ne može imati nultu stopu nezaposlenosti), uključujući naravno i značajnu strukturnu komponentu zaposlenosti odnosno nezaposlenosti; treće, inflacija, kao opšti rast cijena, odnosno monetarno-tržišna stabilnost u svom (dvostranom) kretanju od inflacije do deflacije, (kao opšteg pada cijena, kao pojave koja u sadašnjim inflatornim uslovima jedva može da privuče pažnju savremenih ekonomskih teoretičara, i, na kraju, četvrto, spoljno-ekonomski odnosi, stanje, tendencije i kretanja u domenu spoljno-trgovinske razmene, spoljno-trgovinskog i platnog bilansa, zaduženosti, i, sa ovim, povezani problemi (kurs i konvertibilnost domaće valute, devizno tržište itd.).

Problemi iz ta četiri makro-ekonomska domena pogađaju različitim intenzitetom, kumulativno ili alternativno i u različito vrijeme savremenu svjetsku, pa i našu privredu. Detaljnijoj analizi problema

i traženju rješenja biće posvećen ovaj međuakademijski naučni skup.² U ovom dijelu uvodnog izlaganja mi ćemo se ograničiti, veoma lapidarno, samo na neke probleme koji su izazivali, pa i sada izazivaju dileme, gdje postoje nesporazumi, kolebanja pa i predrasude i to ne samo u široj javnosti već i u užim stručnim, pa djelimično i naučnim ekonomskim krugovima, a istovremeno da ukažemo na moguća — teorijska i praktično ostvariva — rješenja, na puteve izlaza iz naše vrlo složene privredne situacije, i to rješenja i puteve izlaza — i to treba posebno istaći — u okviru našeg, istorijski specifičnog, samoupravnog društveno-ekonomskog i privrednog sistema, shvaćenog naravno u dovoljno širokom smislu riječi. A, istorijska specifičnost samoupravnog privrednog sistema sastoji se: (1) u društvenom vlasništvu nad osnovnim (ne svim) sredstvima za proizvodnju i (2) u upravljanju privrednim tokovima i donošenju privrednih odluka neposredno od strane radnih kolektiva privrednih organizacija, a ne države.

Prva specifičnost čini ovaj sistem socijalističkim. U tom pogledu, u načelu, ne bi trebalo da bude dilema. Pa ipak njih ima u pogledu domena obuhvatnosti društvenog, odnosno individualnog vida privređivanja u pojedinim privrednim i drugim oblastima. O njima, međutim, ovom prilikom ne bismo govorili.³

Druga specifičnost (upravljanje i donošenje odluka) čini ovaj sistem samoupravnim. Reklo bi se da i tu, bar u načelu, nema dilema. Pa ipak, dileme su postojale, pa i sada djelimično postoje u pogledu uslova u kojima treba da djeluje proces samoupravnog donošenja privrednih odluka (o obimu i strukturi proizvodnje, investicija, zaposlenosti, plasmana roba i usluga, cijena, raspoređivanja dohotka i raspodjele ličnih dohodaka). Dileme se, prije svega, tiču mjesta i uloge ekonomskih zakonitosti i tržišta (tržišnog mehanizma, tržišne utakmice, ekonomske motivacije, ekonomske prinude, rizika, snošenja ekonomskih posljedica i sl.), s jedne, i ekonomske politike i planiranja, s druge strane, u socijalističkoj samoupravnoj privredi.

Što se tiče mjesta i uloge ekonomskih zakonitosti i tržišta, smatramo da samoupravljanje u privredi najpotpunije dolazi do izražaja u uslovima što potpunijeg djelovanja ekonomskih zakonitosti, a to znači tržišta, tržišnog mehanizma, ponude i tražnje, dakle u uslovima tržišne, odnosno tržišno orijentisane socijalističke samoupravne privrede. Ako naša privreda hoće da ostane samoupravna, ona mora funkcionisati u uslovima djelovanja ekonomskih zakonitosti, ona mora biti tržišno orijentisana privreda.

² Tim pitanjima se u velikoj mjeri bavio i drugi ekonomski međunarodni naučni skup Crnogorske akademije nauka i umjetnosti povodom 30-te godišnjice samoupravljanja u Jugoslaviji, održan u Herceg-Novom 1980. godine. Referati sa tog skupa su objavljeni u istoimenom obimnom *dvotomnom* zborniku „*Problemi samoupravnog privrednog sistema*“, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1982, str. 560+604.

³ O tome je bilo riječi u našem uvodnom referatu „*Istorijska specifičnost i problemi samoupravnog privrednog sistema*“ održanom na tom naučnom skupu.

To naravno ne znači da tržište u savremenim uslovima jeste — odnosno da može da bude — savršeno konkurentno u svim svojim domenima, niti to znači da treba insistirati na uvođenju tržišta tamo gdje je ono tehnološki neracionalno, na primjer u nekim bazičnim granama, oblastima infrastrukture, saobraćaju, komunalnim uslugama i tome slično.

Što potpunije i što nesputanije djelovanje tržišta, ponude i tražnje, slobodne tržišne utakmice, uz suzbijanje monopolskih i oligopolskih pojava tamo gdje je to potrebno, dovelo bi do adekvatnijeg razmještaja inače uvijek ograničenih resursa (prirodnih, tehničkih i ljudskih), do veće racionalnosti, produktivnosti i efikasnosti, do sniženja jediničnih troškova proizvodnje i cijena, do jačanja konkurentnih sposobnosti privrede na međunarodnom tržištu, do povećanja izvoza, povoljnijeg trgovinskog i platnog bilansa i spoljne likvidnosti.

Što se tiče ekonomske politike, tu ne bi trebalo da bude dileme. Samoupravnoj privredi je neophodna aktivna i adekvatna ekonomska politika, prije svega u sva četiri naznačena makro-ekonomska domena: u domenu privrednog rasta (protivu recesija i privrednih zastoja) i njegove strukture, u domenu zaposlenosti i zapošljavanja (protivu nezaposlenosti), u domenu stabilizacije cijena (protivu inflacije, i to kako one koja dolazi kao rezultat pretjerane emisije i kredita, tako i ostalih vidova troškovne odnosno dohodovne, strukturne, monopolске, administrativne, uvozne inflacije), i u domenu spoljno-ekonomskih odnosa. Ekonomska politika je neophodna i u domenu monopola (prirodnih i vještačkih) i u domenu raspoređivanja dohotka i raspodjele ličnih dohodaka. Stimulativna ekonomska politika i, naravno, određena sistemска rješenja su neophodna u domenu proizvodnje sirovina, energije, hrane i za smanjivanje pretjerane uvozne zavisnosti.

Ekonomska politika — to treba istaći — nije sinonim državnog administriranja. Ona bi u našim uslovima trebalo i mogla da poprima formu najširih društvenih dogovora. U njenom koncipiranju bi trebalo sve više da učestvuje do najviših nivoa organizovani udruženi rad. Trajnija opredjeljenja ekonomske politike treba pretčiniti u sistemска (zakonska i slična) rješenja.

Što se tiče planiranja, ono je u samoupravnoj, tržišno orijentisanoj, tj. tržišnoj privredi, ne samo moguće, nego i neophodno. Dileme postoje i u pogledu karaktera planiranja i načina realizacije planskih prioriteta. U samoupravnom planiranju treba da dolaze do izražaja privredna orijentacija i interesi radnih organizacija. U koncipiranju planova one treba da učestvuju. Planiranje, uz to, treba da obuhvata i opšte nacionalne prioritete. U društvenom planu Jugoslavije trebalo bi da bude izražena jugoslovenskoj privredi toliko neophodna zajednička dogovorena, naučno fundirana, strategija i politika dugoročnog privrednog razvoja i podjela rada odnosno alokacija koja bi obezbijedila racionalnost i komplementarnost krupnih investicionih ulaganja, kako bi se izbjegli skupi investicioni promašaji i tehnološki neopravdan paralelizam.

Planiranje, međutim, ne bi smjelo da ograničava — i tu su često dileme — samoupravnost, slobodu privrednih organizacija u donošenju ekonomskih odluka, samoupravni karakter naše privrede. Selektivna i diferencirana ekonomska politika, prije svega beneficirana kreditna, poreska, tj. doprinosna, spoljno-trgovinska i slično, predstavlja najpogodniji vid sprovođenja u život onih planiranih zadataka za koje se opredijelila društvena zajednica, naročito u domenu opšte-nacionalnih privrednih prioriteta.

Ograničenost, a tim prije odsustvo tržišne utakmice, na domaćem tržištu — i to je potrebno posebno istaći — dovodi do smanjivanja konkurentskih sposobnosti privrednih organizacija i privrede u cjelini na spoljnjem tržištu, sa svim negativnim posljedicama u domenu spoljno-trgovinskog poslovanja, posebno otežanog izvoza, u domenu trgovinskog i platnog bilansa i pretjerane spoljne zaduženosti.

Odsustvo, pak, adekvatne ekonomske politike pogoduje nastanku i zaoštavanju ozbiljnih makro-ekonomskih problema u domenu privrednog rasta (obima i strukture), zaposlenosti, inflacije i spoljno-ekonomskih odnosa, što dovodi do sve većeg uplitanja države u oblast privrede, do pretjeranog administriranja, naročito u području cijena, do nedopustivog sužavanja i ograničavanja djelovanja tržišta, tržišnog mehanizma i međusobne tržišne utakmice.

Sve to slabi položaj udruženog rada, dovodi do zastoja samoupravnih odnosa, daje maha državnom, administrativnom voluntarizmu, koji je kao takav, po pravilu, nepovezan i neracionalan, dovodi do deformacija u primarnoj raspodjeli, otupljuje neophodne ekonomske motive privređivanja, smanjuje efikasnost i racionalnost poslovanja, orijentiše privredne organizacije da rješenja svojih ekonomskih problema traže od države zahtjevima za povećanje cijena, umjesto na tržištu, tržišnom utakmicom koja je predušlov veće efikasnosti i racionalnosti poslovanja, produktivnosti, smanjivanja jediničnih troškova i cijena. Pretpostavka za ovo je, naravno, odmjerena politika u domenu primarne emisije novca i kredita.

Jugoslovenskoj samoupravnoj privredi su potrebni, bez sumnje, radikalni preokreti, ali ne u smislu mijenjanja osnova samoupravnog privrednog sistema, već u smislu teorijskog i praktičnog revitaliziranja tih osnova, u pravcu jačanja pozicije i uloge udruženog rada, smanjivanja državnog administriranja, što potpunijeg djelovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti, tržišnog mehanizma i zdrave tržišne utakmice. Aktivna ekonomska politika i samoupravno planiranje jesu i moraju biti samo neophodna dopuna i korektiv djelovanja tržišta. To, naravno, pretpostavlja i određene izmjene i bolja rješenja u mehanizmu našeg privrednog sistema, u zakonodavnoj i drugoj regulativi.

Dileme koje se javljaju tiču se mjesta i uloge samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Ti sporazumi i dogovori su, po našem mišljenju, neophodni, naročito u domenu samoupravnog planiranja. Ali — i to treba jasno istaći — oni ne treba i ne mogu ni

izbliza da zamijene objektivne ekonomske zakonitosti, tržišnu orijentaciju privrede djelovanje tržišnog mehanizma i zdrave utakmice, a naročito u domenu formiranja cijena.

Samoupravni sporazumi u pogledu cijena su potrebni i poželjni samo u domenu reprodukcione, vertikalne povezanosti organizacija udruženog rada. Van toga oni ne bi trebalo da obuhvate domen cijena, jer bi to dovodilo do ograničavanja tržišne utakmice i do stvaranja de facto kartelnih, monopolskih a to znači, po pravilu, neopravdano visokih cijena.

Što se tiče, dakle, formiranja cijena njih bi u samoupravnoj privredi, trebalo u van-monopolskoj sferi prepustiti tržištu i što potpunijoj tržišnoj utakmici, uz potrebnu emisiju i kreditnu odmjerenost monetarno-kreditne politike. Intervencije u domenu cijena bi trebalo, putem društvenih dogovora, svesti na oblasti koje su u monopolskom ili polu-monopolskom položaju.

Društvenim dogovorima, u kojima bi učestvovali predstavnici šire društvene zajednice, trebalo bi, prema tome, suzbijati samo cijene, koje dolaze kao rezultat prirodnog i vještačkog odnosno i tehnološkog monopolskog tj. privilegovanog položaja.

Što se tiče obima privrednih kapaciteta, treba reći da usitnjena, razdrobljena i nepovezana privreda ne može da dovede do ozbiljnih promjena, do smanjivanja troškova proizvodnje, veće produktivnosti, snižavanja cijena, većeg izdvajanja za akumulaciju tj. proširenu reprodukciju, veće konkurentne sposobnosti. Samoupravnoj privredi je potrebna integrisana krupna serijska proizvodnja. Samo krupne složene organizacije udruženog rada i veliki sistemi mogu da dovedu do radikalnog preloma u tekućim privrednim kretanjima i na spoljnotrgovinskoj sceni. Zbog toga udruživanje rada i sredstava uopšte, a posebno u okviru reprodukcioni cjelina, na trajnoj osnovi dobija izuzetan značaj. Mala privreda se pojavljuje kao nezamjenljiva dopuna.

Apelima se tu ne može skoro ništa postići. Nesputanim djelovanjem ekonomskih i tržišnih zakonitosti, stimulativnim i sistemskim rješenjima i mjerama ekonomske politike i te kako se može.

U tom smislu bi bilo neophodno preispitati i izmijeniti neka institucionalna rješenja koja se tiču osnovnih organizacija udruženog rada, koja dovode do atomiziranja, imobilizacije i smanjivanja realne akumulacije privrednih organizacija i do nepotrebnog proširivanja kreditnih odnosa i kreditne zavisnosti.

Jedinstveno i što šire domaće tržište stvaralo bi uslove za integrisanje proizvodnje. Ono je neophodno za brži privredni razvoj zemlje u cjelini. Obim tržišta i tempo privrednog razvoja su, po pravilu, u čvrstoj uzročno-posljedičnoj vezi. Stoga je proširenje i očuvanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta naš izuzetno značajan problem i trajan zadatak. Uklanjanje republičkih, pokrajinskih, opštinskih barijera i ostalih faktora koji smetaju jedinstvu jugoslovenskog tržišta, prije svega nepotrebnog administrativnog miješanja i prepuštanje radnim kolektivima da, u okviru stabilnih sistemskih rješe-

nja i mjera ekonomske politike i rigoroznih ekonomsko-tržišnih uslova donose privredne odluke i za njih snose rizik i ekonomske sankcije, izmjena nekih sistemskih rješenja, prije svega: u domenu poreza i doprinosa i kompetencija nižih društveno-političkih zajednica, nameću se, pored ostalog, kao jedan od neodložnih zadataka.

Našoj privredi je — i to što hitnije — potrebna politika, odnosno društveni dogovor, o realnim stopama amortizacije za obezbjeđenje proste reprodukcije, koje bi automatski i permanentno bile korigovane inflacionom stopom, odnosno o automatskom i permanentnom revalorizovanju osnovnih sredstava, ako nećemo da dođe do pojave koja nažalost postoji, da se jedan dio društvenih sredstava preliva u sve vidove potrošnje, od lične do opšte i zajedničke, i da se topi društveni kapital, sa čitavom lepezom negativnih ekonomskih posljedica.

Takva politika, odnosno društveni dogovori, su neophodni i u domenu raspoređivanja dohotka na fond tekuće potrošnje i akumulacije, kako bi akumulacija prestala da bude rezidualna, preostala veličina u procesu raspoređivanja dohotka, kako bi se povećala akumulativna i reproduktivna sposobnost privrede. Dogovorena minimalna ili normalna akumulacija bi realizovala obavezu privrednih organizacija predviđenu Ustavom za obezbjeđivanje proširene reprodukcije po osnovu samofinansiranja.

Tome treba da doprinese i odmjerena, racionalnija i usporenija opšta i zajednička potrošnja i adekvatna sistematska rješenja u tim oblastima u pogledu, prije svega, osnovice izdvajanja tj. doprinosa.

Odgovarajuća, dovoljno elastična i suzdržana politika, odnosno društveni dogovori o raspodjeli ličnih dohodaka neophodna je kako u privrednoj tako i u vanprivrednoj sferi. Društveni dogovori bi mogli da pođu od uslovnog radnika. Oni bi u oblasti privrede djelovali u pravcu veće akumulativnosti, tj. stope privrednog rasta, veće stabilnosti cijena i dosljednije primjene načela socijalističke nagrade prema kvantitetu, kvalitetu i rezultatima rada.

Izvanredno korisno bi bilo usmjeravati dio ličnih dohodaka, uštede stanovništva, u proizvodne tokove društvenog sektora, sa fiksnom odnosno i varijabilnom naknadom, što bi sa svoje strane dovelo do povećanja nivoa ukupne privredne aktivnosti i zaposlenosti.

Samoupravna jugoslovenska privreda ne bi smjela biti zatvorena, autarhična. Njoj je potrebno obezbijediti ne samo jedinstveno jugoslovesko tržište već takođe, postupno, sve veće otvaranje prema inostranstvu, pa i spoljnoj konkurenciji. Treba povećati i stimulisati izvoz i obezbijediti organizovani nastup na spoljno tržište, ali u određenom obimu i strukturi perspektivno povećavati i uvoz.

Treba dosljednije voditi politiku realnog kursa dinara, koja bi vodila konvertibilnosti dinara. Neophodno je zato uspostaviti organizovano devizno tržište, bez čega se međusobni ekonomski — a i ne samo ekonomski — odnosi suviše komplikuju.

Što se tiče spoljnih kredita, njih treba koristiti odmjereno i po pravilu samo u privredne, prije svega proizvodne namjene, naročito one koje treba da obezbijede veći izvoz.

Treba ići na politiku realnih (aktivnih i pasivnih) kamatnih stopa, ne samo za stanovništvo, već i za radne organizacije, koje bi, na obje strane, kompenzirale inflatornu eroziju depozita (štednje) i kredita, uvele više racionalnosti, stimulisale štednju a destimulisale potrošnju i investiciju, ublažavale inflaciju, onemogućavale neosnovano prelivanje sredstava jednih u korist drugih itd.

Na kraju treba istaći sljedeća tri vrlo značajna momenta. Prvo, rješavanje dugoročnog programa ekonomske stabilizacije ne može se zamisliti bez neuporedivo većeg angažovanja nauke. A to zahtijeva temeljitu izmjenu mjesta, uloge i statusa nauke u našem društvu. Treba se, pri tom, mnogo potpunije osloniti na ekonomsku nauku i na organizovani način koristiti njena saznanja za koncipiranje pravih i pravovremenih rješenja u samoupravnom privrednom sistemu i našoj ekonomskoj politici. Drugo, neophodna je radikalna reorganizacija rada i poslovanja, odbacivanje dupliranja u organizaciji i zastarjelih i skupih rješenja u privrednom i ostalom poslovanju. Treće, vodeće adekvatnije kadrovske politike i u privredi i u društvu jeste preduslov našeg daljeg samoupravnog privrednog i društvenog razvoja.

Academician Prof. Dr. Branislav ŠOŠKIĆ

MARX'S ECONOMIC THOUGHT AND PROBLEMS OF ECONOMIC STABILIZATION

Summary

In the first part of his paper, the author analyzes the character and the place of Marx's economic thought. Among other things, he emphasizes that this thought did not appear outside general streams of the economic science. On the contrary, it is a natural continuation in a corrected higher level of the British classical political economy of Smith, and particularly of Ricardo, in the first place of their micro-economic analysis, i.e. exchange (value, market and price) and distribution linked to it and based on it, i.e. market formation of income (wages, profit, interest and rent). Then the author cites Marx's contributions in the scope of microeconomic analysis. He points to Marx's subtle analysis of market economy, to the analysis of performance of economic and market laws, economic compulsion, economic stimuluses, criteria, market competition and economic consequences. All these are elements that a socialist economy oriented on market, *mutatis mutandis*, has to take into account if it wants to operate more effectively, more rentably and more rationally and to achieve that we now call the economic stabilization.

The author analyzes then the macro-economic aspect of Marx's thought, his contributions and the relevancy of the analysis of simple and enlarged reproduction to the socialist economy and the economic stabilization.

In comparing Marx's economic thought and the contemporary one, the author points out the actuality of Marx's thought and the necessity of its further development. Besides other things, he concludes that the task of contemporary Marxian economists is to analyze, starting from the bases of Marx's economic theory, both those problems that existed in his time and that he did not work out, and those that appeared in the course of the development of capitalism during last hundred years and the development of socialism during last few decades. The elaboration of those problems should be followed by an analysis, a critical one, of other non-Marxian writers that dealt with those problems. The critical analysis of this thought should, as a rule, even precede this elaboration. There Marx's example and method should be followed.

The author considers also Marx's attitude towards the socialist economy and its problems. Among other things, he points out that, in contrast to the other socialist writers before him, generally did not want to make predictions and even less projects and models of a socialist society that would be created in the future. Marx mainly pointed out the social property of the means of production (instead of the private property) as the basic characteristic in socialism, and made a general analysis of the distribution of the social product.

In a comparative way, the author mentioned also the macroeconomic analysis of Keynes and Schumpeter who were born, by pure historical coincidence, in the same year when Marx died.

In the second part of his paper the author treats, in a continuous way, the basic problems of the economic stabilization, and particularly those that provoke dilemmas; he points out at the solutions of those problems in the scope of the self-managing economic system. Among other things, he emphasizes that regarding *the place and the role of the economic laws and the market*, self-management in economy is most completely expressed in the conditions of an as much as possible complete activity of the economic laws, that means of the market, the market mechanism, demand and supply, in the conditions of a market, i. e. a market-oriented socialist self-managing economy.

The self-managing economy needs an active and adequate economic policy, primarily in the field of economic growth (against recessions and economic stagnations) and its structure; in the field of employment and employing (against unemployment); in the field of stabilization of prices (against inflation); in the field of economic relations with foreign countries; in the field of monopolies, as well as in the field of income and personal income distribution. It should be emphasized that the economic policy in our conditions should and ought to take a form of broadest social contracts.

In the self-managing market-oriented economy planning is not only possible but also indispensable. However, it should not limit self-management, the freedom of economic organizations in making decisions regarding economy, the self-managing character of our economy. The selective and differentiated economic policy is the most adequate form for the realization of the planned general national priorities.

The Yugoslav self-managing economy needs *radical changes*, but not in the sense of changing the bases of the self-managing economic system, but in the sense of the theoretical and practical revitalization of these bases, towards strengthening the position and the role of the associated labor, reduction of state administration, an as much as possible activity of objective economic laws, the market mechanism and a sound market competition.

The self-management agreements and social contracts are, in the author's opinion, indispensable particularly in the field of self-management planning. But they should not and cannot even approximately replace objective economic laws, the market-oriented economy, the activity of the market mechanism and of a sound competition, particularly in the field of pricing. *Regarding prices*, the self-management agreements are necessary and desirable only in the field of the reproductive, vertical connection of the organizations of associated labor.

In the self-management economy pricing should be left in the non-monopoly field to the market and as much as possible complete competition, with a necessary emission and credit balance of the monetary and credit policy. Through social contracts the interventions in the field of prices should be reduced to the fields being in the monopoly or semi-monopoly position.

A fragmented and non-integrated economy cannot lead to serious changes and to a greater competitive ability. The self-management economy needs an integrated production in large series.

Therefore would be necessary to reexamine and change some *institutional solutions* regarding the *basic organizations of associated labor*, and leading to atomizing, immobilization and decrease of the real accumulation of economic organizations and to an unnecessary expansion of credit relations and credit dependence. A united and as much as possible wide domestic market would provide the conditions necessary for the production integration and a more rapid economic development. Therefore our extremely important problem and our constant task is to expand and to keep the *united Yugoslav market*. The elimination of barriers from republics, provinces and communes, as well as factors bothering the unity of the Yugoslav market is indispensable.

Our economy needs a policy, or a social contract *on the real amortization rates* to secure simple reproduction, which should be automatically and permanently corrected by the inflation rate. Otherwise a part of the social resources flows into all forms of consumption, from personal to public expenditure, and the social capital diminishes.

Such a policy or social contracts are indispensable also in the field of *income distribution*, to the fund of current consumption and accumulation, so that accumulation would cease being residual, left value in income distribution, and that the accumulative and reproductive capacity of the economy could be increased.

A more balanced, more rational and more slow budgetary expenditure and adequate system solutions in those fields, regarding primarily the bases of setting aside i.e. contributions, should help in solving those problems.

An adequate, sufficiently flexible and restrained policy, or social contracts on *personal incomes distribution* is indispensable both in the economic and in the non-economic field.

It would be very helpful to *direct a part of personal incomes, of savings by the population into productive flows of the social sector*, with fixed or variable returns, and it would lead to the increase of the level of the total economic activity and employment.

The self-managing Yugoslav economy ought not to be closed, autarchic. It needs and always wider opening towards foreign countries, and even towards foreign competition. An organized penetration into the foreign markets should be secured and export should be increased and stimulated, but import should be also increased in a given form and structure.

The *policy of the real rate of exchange of the dinar*, which would lead to its *convertibility*, should be realized in a more consistent way. Therefore it is indispensable to create an organized *foreign exchange market*, since without it mutual economic relations — and not only the economic ones — become too complicated.

As for the *foreign credits*, they should be used more moderately and as a rule only for economic purposes, primarily the productive ones, particularly those that ought to make possible greater export.

The policy of real (active and passive) interest rates should be followed, *not only for population, but also for working organizations*, which would from both sides, be able to compensate the inflatory erosion of deposits (savings) and credits, to introduce more rationality, to stimulate savings and to destimulate consumption and excessive investments, to moderate inflation, to prevent groundless transfer of resources belonging to ones to the others, etc.

At the end the author points out to three moments. First, that the solution of a long-term program of economic stabilization cannot be imagined without a far *greater engagement of science*. It requires a radical change of the place, the role and the status of science in society. A far greater backbone should be put on the economic science and its achievements should be used in a more organized way for the conception of right and punctual solutions in the self-managing economic system and the economic policy. Second, it is indispensable to make a radical *reorganization of labor and business*, to eliminate the duplication in the organization and the obsolete and expensive solutions in the economic and other business. Third, to lead a more adequate *staff policy* both in the economy and in society is a prerequisite for a further self-managing economic and social development.

